

Kalabashkin I.M. Combating organized crime by means of criminal law

The creation of means of combating the criminal activity of an organized group or criminal organization (organized criminal group) ranks almost the first in terms of tasks of the Criminal Law of Ukraine. The vast majority of criminal offences investigated by the Security Service of Ukraine are felonies, which makes it possible to use for detection and suppression of crime preparation special activities that temporarily limit human and civil rights, and for gathering information for future arrest and prosecution – covert investigative activities. The Criminal Code of Ukraine contains provisions on exemption from criminal liability of members of organized groups or criminal organizations (except the organizer and leader) and being not a subject to prosecution if a person who participated in an organized criminal group intended to prevent or uncover the criminal activity. The practical implementation of these provisions is complicated. Due to the criminalization of participation in an organized group or criminal organization, i.e. inchoate offense, it excludes the possibility of carrying out special activities targeted at the members of such groups. Because of changes to the legislation on carrying out special activities and the adoption of the Code of Criminal Procedure of Ukraine the scope of Art. 43 of the Criminal Code of Ukraine was significantly limited. In addition, the infiltration of a undercover agent into organized criminal group can be performed only by combating corruption and organized crime special units of the Security Service of Ukraine, being state agency specially established to fight organized crime. However, these units have no authority for investigation, and investigators cannot give them instructions for the implementation of the activity. Therefore, these special activities within the framework of legal proceedings are excluded. Carrying out the special activities is eligible only at crime preparation that disables to conduct clandestine operations targeted at organized groups that committed crimes in the past and criminal organizations.

Key words: *means of criminal law, special activity, carrying out the special task, organized group, criminal organization, organized criminal group.*

УДК 343.735:543

**Л.Ю. Капітанчук,
О.В. Кравчук,
Ю.І. Літвін**

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАТЬ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ
ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ**

У статті розглянуто особливості використання спеціальних знань при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Визначено сучасні проблеми використання спеціальних знань у формі проведення криміналістичних експертиз при розслідуванні таких злочинів.

Ключові слова: *спеціальні знання, взаємодія, незаконне переправлення осіб через державний кордон, експертиза, трасологічна експертиза, технічна експертиза документів.*

Постановка проблеми. Сучасний стан злочинності в умовах складної суспільно-політичної обстановки потребує ефективної та швидкої протидії загрозам, що виникають. Тому питання взаємодії між правоохоронними органами як в рамках інтегрованого управління кордонами, так і при виявленні, розслідуванні та розкритті незаконного переправлення осіб через державний кордон постають особливо гостро. Ефективність виявлення та розслідування злочинів значною мірою залежить від успішної взаємодії учасників процесу – оперативними співробітниками оперативних підрозділів, інших служб з експертами Науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів системи МВС в прикордонних областях [1, с. 491].

Формування цілей. Метою статті є науково обґрунтоване підтвердження необхідності використання спеціальних криміналістичних знань при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел і досліджень свідчить про те, що питання використання спеціальних знань та проведення експертних досліджень при розслідуванні злочинів усе більше цікавить учених. Ці питання розглядали в наукових дослідженнях В.Г. Гончаренко [2], Є.О. Івакін [3], Р.В. Зайцев [4], Н.І. Клименко [5], Ю.Ю. Орлов [6], І.М. Сорочотягін [7], І.Я Фрідман [8] та інші вчені [9].

Виклад основного матеріалу. Судові експертизи є специфічним засобом встановлення доказів у кримінальному судочинстві. Вони мають такі основні ознаки: 1) використання спеціальних знань; 2) процесуальна форма призначення і проведення експертизи; 3) проведення дослідження з метою встановлення обставин, що мають важливе значення для вирішення справи; 4) безпосереднє дослідження об'єктів експертизи; 5) оформлення результатів у спеціальному процесуальному документі.

На думку деяких учених, поняття «спеціальні знання» необхідно розглядати в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні – це сукупність знань, які забезпечують окремі напрями діяльності людини, а спеціальні знання у вузькому розумінні – це сукупність тих знань, які необхідні для вирішення завдань певного напрямку діяльності, зокрема, тих, що стосуються розслідування злочинів [10].

Так, виділяючи види спеціальних знань у вузькому розумінні, підтримуємо пропозицію щодо такої їх класифікації:

1) спеціальні знання стадії досудового розслідування:

а) для виявлення ознак кримінального правопорушення;

б) прийняття рішень за заявами про кримінальне правопорушення;

в) розслідування кримінального провадження у формі дізнання чи

досудового слідства;

г) знання, якими володіє слідчий: у загальному розумінні – уся сукупність знань, якими володіє слідчий; у вузькому розумінні – сукупність знань, які слідчий: уповноважений застосовувати, виходячи зі свого процесуального положення; не уповноважений застосовувати самостійно, але вони забезпечують формування та прийняття процесуальних рішень;

д) спеціальні знання суб'єктів, які надають допомогу слідчому при розслідуванні кримінального провадження: знання спеціалістів, при проведенні слідчих дій які надають допомогу слідчому при розслідуванні (об'єктивуються в рішенні слідчого, його діях); знання експертів, які використовуються при проведенні експертних досліджень та формуванні висновку;

е) знання експертів залежно від галузі науки (фізики, хімії тощо), які необхідні для проведення експертизи;

2) спеціальні знання, які використовуються на судових стадіях кримінального процесу [10, с. 48].

При визначенні носіїв спеціальних знань не слід їх звужувати лише до суб'єктів, які залучаються для надання допомоги слідчому при розслідуванні, оскільки слідчий також є носієм спеціальних знань не лише правових, криміналістичних, але й – загальнонаукових чи тих, що стосуються спеціальної сфери діяльності громадян (організацій).

Практика розслідування порушень державного кордону свідчить про те, що слідчі активно використовують спеціальні знання у формі судової експертизи, що сприяє встановленню об'єктивної істини в кримінальному провадженні.

Що ж стосується використання спеціальних знань при розслідуванні порушень державного кордону України, то окремі сторони цього питання розглядалися в дисертаційних дослідженнях Ю.І. Літвіна [11], В.О. Сича [12] та О.І. Ониська [13], щодо взаємодії судово-експертних установ, зокрема, експертно-криміналістичної служби МВС з органами охорони державного кордону розглядали М.А. Белянський, А.І. Кривенко, В.А. Мальцев, О.І. Онисько, І.Ф. Пантелєєв, Л.Д. Самігін, В.О. Сич, Г.О. Стрілець.

Взаємодія правоохоронних органів, зокрема, їх експертних установ забезпечує результативність боротьби зі злочинністю при досить широкому використанні техніко-криміналістичних засобів та експертно-криміналістичних методів досліджень. Проте опитування фахівців експертної служби МВС свідчить, що вони здебільшого незнайомі із досвідом роботи експертних установ інших відомств. Також відзначено низький рівень інформаційного забезпечення щодо нових експертних методик, які впроваджуються в експертних установах інших відомств [14, с. 17].

У 24 % випадків від загальної кількості порушників у пунктах пропуску через державний кордон нелегальні мігранти (громадяни Алжиру, Анголи, Гани, Гвінеї, Конго, Іраку, Камеруну, Китаю, Лівану, Республіки Молдови, Нігерії, Сирії, Сомалі і Туреччини) використовували підробле-

ні та чужі документи, до 3 % переправлень нелегальних мігрантів у пунктах пропуску через державний кордон здійснюється із приховуванням від прикордонного контролю [15].

Залежно від способу переправлення осіб (нелегальних мігрантів) через державний кордон виникає необхідність в особливих спеціальних знаннях, а саме: вилучення експертиз. З огляду на це при розслідуванні порушень поза пунктами пропуску через державний кордон нагальною є потреба в проведенні трасологічних експертиз, таких як: слідів взуття, слідів транспортних засобів, дактилоскопічних експертиз та техніко-криміналістичної експертизи документів.

Вивчення кримінальних проваджень та анкетування практичних працівників Державної прикордонної служби свідчить про те, що не всі докази виявляються, вилучаються і досліджуються, особливо на початковому етапі розслідування, у зв'язку з недостатнім залученням спеціалістів-криміналістів і невикористанням можливостей криміналістичних експертиз.

Використання спеціальних криміналістичних знань та проведення експертних досліджень у діяльності Державної прикордонної служби України відноситься до проблемних питань. Розвиток в органах охорони державного кордону власних експертних установ передбачено в прийнятому в 2003 році Законі України «Про Державну прикордонну службу України». Згідно з цим Законом Державна прикордонна служба України наділена повноваженнями на проведення судової експертизи паспортних документів, які відповідно до законодавства використовуються під час перетину державного кордону України. У зв'язку із цим було проведено низку заходів щодо створення відповідної експертної установи та нормативно-правового забезпечення її діяльності [16–17]. Зокрема, було прийнято Інструкцію про порядок призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів експертною службою ДПС України, Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України та Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію та атестацію судових експертів Державної прикордонної служби України [18–19].

Про актуальність експертних досліджень паспортних документів при перетинанні державного кордону свідчить аналіз діяльності ДПС України на західній ділянці державного кордону. Так, серед усіх осіб, які використовували чужі та підроблені документи, 68 % склали громадяни України, які у 69 % випадків використовували підроблені паспортні документи для закордонних поїздок.

За належністю паспортних документів, що їх використовують правопорушники, це паспорти: України – понад 49 %, Литви – понад 9 %, Республіки Польща – понад 7,5 %, Болгарії – понад 4,6 %, Румунії – понад 4 %, інші документи – до 3,7 %.

Щодо видів підrobok – переважає часткова підrobка (97 % документів), а щодо способів підrobки – у 49 % має місце заміна сторінок (зокрема, з установами даними і сторінок для проставлення відміток у паспортних документах), інші випадки – це заміна фотографії власника [15].

Проте з аналізу порушень державного кордону, пов'язаних із незаконним переправленням осіб та практики їх розслідування, свідчить про те, що у 24,7 % випадках виникає нагальна необхідність у призначенні та проведенні крім технічної експертизи документів – експертизи реквізитів документів та експертизи матеріалів документів, ще й трасологічної експертизи – експертизи слідів рук людини (дактилоскопічну); експертизи слідів ніг людини, її взуття; експертизи слідів транспортних засобів.

До основних завдань трасологічної експертизи відносять: 1) ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально означених об'єктів за матеріально фіксованими слідами 2) відображеннями їх слідоутворюючих поверхонь; 3) діагностика (встановлення властивостей, станів) об'єктів; 4) ситуологічні завдання (встановлення механізму слідоутворення тощо).

Трасологічна експертиза дає можливість встановлювати факти, які належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних і деяких інших характеристик процесу слідоутворення, а також особливостей слідоутворюючих об'єктів. Завданнями трасологічної експертизи може бути пошук на предметах обстановки місця події слідів взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність у цих слідах ознак, які орієнтують на пошук певних об'єктів, або їх власників.

Як свідчить аналіз матеріалів порушень державного кордону, після декриміналізації ст. 331 КК України призначення трасологічних експертиз здійснюється для доведення вини злочинних діянь осіб, причетних до незаконного переправлення осіб через державний кордон, зокрема, функціонування каналів нелегальної міграції.

У зв'язку з використанням переправниками осіб-нелегальних мігрантів транспортних засобів: 1) на ділянках, не обладнаних інженерними засобами охорони кордону, переміщення на транспортних засобах здійснюється безпосередньо через лінію державного кордону; 2) на ділянках, на яких неможливе перегинання лінії державного кордону, зокрема, у зв'язку з використанням на цих ділянках систем охорони кордону (для доставки в пункти накопичення (підготовки до переправлення через кордон) або доставки максимально близько до лінії кордону для подальшого перегинання кордону в пішому порядку) все більшого значення набуває ідентифікація транспортних засобів, на яких перевозилися нелегальні мігранти.

Вирішення цього питання можливе при проведенні трасологічних експертиз слідів транспортних засобів і слідів рук людини (нелегальних мігрантів), яких перевозили в певному транспортному засобі.

Так, на вирішення трасологічної експертизи слідів ніг (взуття), вилучених на сухопутних ділянках державного кордону, доцільно ставити такі питання: 1) чи є на поверхні сліди босих ніг (взуття) людини і чи придатні ці сліди для ідентифікації людини (взуття); 2) чи залишила сліди ця особа або шкарпетками, або взуттям, вилученим у певної особи; 3) чи залишені сліди ніг (взуття), виявлені в різних місцях, однією і тією ж особою (взуттям); 4) взуттям якого виду залишені сліди і які його характеристики й особливі ознаки (розмір, ступінь зносу тощо); 5) який орієнтовний зріст людини, яка залишила сліди; 6) які особливості ходи людини виявлялися в доріжці слідів; 7) який механізм утворення слідів взуття.

При призначенні дактилоскопічної експертизи доцільно ставити такі питання: 1) чи є на предметі сліди рук і якщо так, то чи придатні вони для ідентифікації; 2) чи залишені сліди рук конкретного особи; 3) чи залишені сліди однієї особи, вилучені в різних місцях; 4) які особливості мають руки людини, яка залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо); 5) якими ділянками поверхні долоні залишено сліди; 6) у результаті якої дії залишено слід (захоплення, торкання тощо).

Для встановлення фактів і способів внесення змін до паспортних документів і виявлення їх первинного змісту потрібно сформулювати такі питання: 1) чи вносилися до тексту документа зміни; 2) якщо вносилися, то яким чином; 3) чи було замінено в документі фотографію; 4) чи замінювалися в документі аркуші; 5) чи виготовлено документи (фрагменти документа) в різний час; 6) у якій послідовності виконувалися реквізити цього документа (підпис, відбиток друку і под.); 7) чи були раніше одним цілим надані на експертизу частини документа; 8) чи належали надані на експертизу частини документа певному документу.

Аналіз практики призначення та проведення експертиз при розслідуванні незаконного переправлення осіб (незаконних мігрантів) через державний кордон України дає підстави визначити окремі проблемні питання, що виникають, а саме:

а) порушення державного кордону виявляються та фіксуються органами охорони державного кордону, а кримінально-процесуальну діяльність із розслідування таких порушень здійснюють слідчі інших правоохоронних відомств, які і визначають форму реалізації спеціальних знань у кримінальному провадженні. Саме різна підвідомчість не завжди може сприяти найбільш повному виявленню, фіксації та зберіганню слідів і речових доказів, що в подальшому буде впливати на формування доказової бази, оскільки службові особи прикордонної служби не мають необхідної спеціально-криміналістичної підготовки;

б) убачається доцільним залучення працівників експертно-криміналістичної служби безпосередньо до службово-оперативних та розшукових заходів, а також для проведення службового огляду місця

події спільно із службовими особами Державної прикордонної служби з метою забезпечення та збереження доказової бази;

в) згідно із Законом України «Про Державну прикордонну службу України» наділення ДПС України повноваженнями щодо проведення відповідно до закону судової експертизи паспортних документів, що відповідно до законодавства використовуються під час перетину державного кордону України, не відповідає сучасним потребам, оскільки більшість осіб (нелегальних мігрантів) переправляється через державний кордон поза пунктами пропуску, який не потребує будь-якого документального забезпечення, а тому виникає потреба саме в проведенні трасологічних експертиз та інших видів експертиз;

г) слідчі органів внутрішніх справ, уповноважені на досудове розслідування у справах щодо використання підроблених документів при перетинанні державного кордону та які безпосередньо звертаються з постановою до експертів Головного експертно-криміналістичного центру Державної прикордонної служби України (м. Київ) щодо проведення технічної експертизи паспортних документів найбільш компетентних фахівців щодо даних експертних досліджень, проте це інколи призводить до збільшення часу на ініційоване дослідження, оскільки в інших структурних ланках Державної прикордонної служби України відсутні експерти на місця.

Висновки. Таким чином, розглянувши особливості порушень державного кордону, пов'язані із незаконним переправленням осіб через державний кордон, доходимо висновку, що використання спеціальних криміналістичних знань при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України та тісна взаємодія експертно-криміналістичної служби МВС України з органами охорони державного кордону України, її експертними установами є важливим для виявлення, розкриття, розслідування цієї категорії злочинів. У зв'язку з чим окремі форми такої взаємодії у вигляді використання спеціальних знань потребують розвитку, змін та вдосконалення як організаційно, так і тактично.

Використані джерела:

1. Криміналістика : [учебник для вузов] / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Р.С. Белкина. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 990 с.

2. Експертизи у судовій практиці : [наук.-практ. посіб.] / Ред. : В. Г. Гончаренко ; Київ. НДІ суд. експертиз, Акад. адвокатури України. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 400 с. – Бібліогр.: с. 389–391.

3. Івакін Е. О. Теоретичні та методичні питання неідентифікаційних досліджень в судовому почеркознавстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / Едуард Олександрович Івакін. – К., 2003. – 16 с.

4. Зайцев Р. В. Криминалистические экспертизы как средство получения и проверки доказательств по уголовным делам : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец.12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза» / Роман Викторович Зайцев. – М., 2008. – 20 с.

5. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : [навч. посіб для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / Клименко Н. І. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 528 с.

6. Орлов Ю. Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теорія і практика) : [монографія] / Ю. Ю. Орлов. – К. : Київський нац. ун-т внутрішніх справ, 2007. – 559 с.

7. Сорокотягин И. Н. Криминалистические проблемы использования специальных познаний в расследовании преступлений : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика ; судебная экспертиза» / Игорь Николаевич Сорокотягин. – Екатеринбург, 1992. – 30 с.

8. Фридман И. Я. Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений : автореф. дисс. на соискание уч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процес и криминалистика ; судебная экспертиза» / Исаак Яковлевич Фридман. – М., 1974. – 40 с.

9. Горінецький Й. І. Експертиза у справах про контрабанду / Й. І. Горінецький, Л. М. Дорофієва // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Вип. 11. – Ужгород : Поліграф центр ЛПРА, 2008. – С. 291-293.

10. Літвін Ю. І. Щодо окремих питань використання спеціальних знань при розслідуванні порушень державного кордону / Ю. І. Літвін // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України : II всеукр. наук.-практ. конф. [Серія: Юридичні науки], Хмельницький, 20 лист. 2009 р. / Держ. прикорд. служба України, НАДПСУ. – Хмельницький : Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2009. – С. 47-48.

11. Літвін Ю. І. Огляд місця події при порушенні державного кордону України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 20.02.03 «Військове право ; військові аспекти міжнародного права» / Юрій Іванович Літвін. – Хмельницький, 1998. – 18 с.

12. Сич В. О. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням державного кордону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 20.02.03 «Військове право ; військові аспекти міжнародного права» / Василь Олександрович Сич. – Хмельницький, 1998. – 18 с.

13. Онисько О. І. Види слідів та їх використання при розслідуванні незаконного перетинання державного кордону (за матеріалами дізнання органів ПВУ) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / Олександр Іванович Онисько. – К., 2003. – 21 с.

14. Бахин В. П. Необходимость развития и совершенствования экспертной деятельности в борьбе с преступностью / В. П. Бахин, Н. С. Карпов // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 2 (20). – С.16–21.

15. Огляд стану прикордонного контролю в органах охорони державного кордону Західного регіонального управління за 2013 рік та шляхи його вдосконалення у 2014 році. – Львів. – 2013. – 18 с.

16. Стрілець Г. О. Формування судово-експертних установ у системі Державної прикордонної служби України / Г. О. Стрілець // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 1. – С. 14–16.

17. Про затвердження Інструкції про порядок призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів експертною службою ДПС України : наказ Адміністрації ДПСУ від 07 серп. 2009 р. № 594 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 69. – Ст. 2409.

18. Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України: наказ Адміністрації ДПС України від 11.08.2010 № 617 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 68. – Ст. 2478.

19. Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію та атестацію судових експертів Державної прикордонної служби України : наказ Адміністрації ДПС України від 23.11.2010 № 891 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 96. – Ст. 3426.

Капитанчук Л.Ю., Кравчук О.В., Литвин Ю.И. Использование специальных криминалистических знаний при расследовании незаконной переправки лиц через государственную границу Украины

В статье рассмотрены особенности использования специальных знаний при расследовании незаконной переправки лиц через государственную границу Украины. Определены современные проблемы использования специальных знаний в форме проведения криминалистических экспертиз при расследовании таких преступлений.

Ключевые слова: *специальные знания, взаимодействие, незаконная переправка лиц через государственную границу, экспертиза, трасологическая экспертиза, техническая экспертиза документов.*

Kapitanchuk L.Yu., Kravchuk O.V., Litvin Yu.I. Using special knowledge in the investigating of illegal conveyance of people across the state border of Ukraine

The article deals with the peculiarities of using special knowledge in the investigating of illegal conveyance of people across the state border of Ukraine. Special strategies are outlined on the basis of comparative analysis and scientific views of domestic and foreign scientists in the field of criminal procedure, criminalistics and forensic examination. The notion of «special investigation knowledge» and its classification are highlighted in the broad and narrow senses. The article defines current problems of using such knowledge by investigation units in the form of forensic examination appointments for establishing the objective truth in the criminal proceedings. The interaction of individual law enforce-

ment officials is revealed to provide crime efficiency with wide usage of technical and forensic tools and expert forensic research methods. The number of illegal immigrants at checkpoints across the state border of Ukraine is analyzed in the article. It is stated by the studying of criminal materials and questioning of the practical law enforcement officers that not all the evidence is found, removed or investigated. The article determines the purpose of examinations is carried out to prove the guilt of criminal acts of people involved in the trafficking across the state border. It reveals the current problems and the necessity of using special forensic expert knowledge and research in the State Border Guard Service of Ukraine. The forms of interaction of special knowledge and own organizational and tactical improvement proposals are given in the article. Problem-solving issues that arise are determined by the analysis of destination and expertise in the investigation of illegal trafficking across the state border of Ukraine.

Key words: *specialized knowledge, interaction, illegal convey of persons across the state border, expertise, trasological examination, technical examination of documents.*